

REGIONÁLNÍ DISPARITY V MALÝCH ZEMÍCH

Regional Disparities in Small Countries

Doc. Ing. Alois Kutscherauer, CSc.

Ekonomická fakulta VŠB-TU Ostrava, Katedra regionální a environmentální ekonomiky, Sokolská tř. 33, 701 21 Ostrava

Abstrakt

Příspěvek se zabývá vlivem měřítka země na vznik, charakter a působení regionálních disparit v malých zemích a odlišností jejich vlivu na regionální rozvoj ve velké a malé zemi. Ukazuje se v něm na rozpor mezi možnostmi teoretického a systémového vymezení specifik regionálních disparit v malých zemích a výsledky jejich modelového a praktického ověřování.

Klíčová slova

Region, regionální disparity, regionální rozvoj, malá země

Abstract

The Paper deals with influence of Country Scale on creation, character and incidence of Regional Disparities in Small Countries and describes diversity of their effects on Regional Development in Large and Small Countries. Pointed to that exists split between possibilities of theoretic and system determination specifics of Regional Disparities in Small Countries and results theirs modeling and practical verification.

Key words

Region, Regional Disparities, Regional Development, Small Countries

Úvod

Při výzkumu regionálních disparit (regionálních nerovností)¹ se zákonitě nabízí otázka: mají malé země stejné disparity jako velké země, mají tyto disparity stejný charakter a působí stejně intenzivně a ve stejném směru (konvergenčně – divergenčně) ve velkých i malých zemích? Například: bude podstata, charakter a intenzita působení regionálních disparit stejná v Německu či ve Francii jako v České republice či v Maďarsku?

¹ Většina autorů teoretické literatury nerozlišuje pojem disparita a nerovnost; řada z nich ani pojem disparita nezavádí. Proto i v tomto příspěvku budeme pojmy disparita a nerovnost považovat za synonymum.

Na tyto otázky jsme museli zcela zákonitě narazit také při řešení výzkumného úkolu WD-55-07-1 Regionální disparity v územním rozvoji České republiky, jehož řešitelem je Ekonomická fakulta VŠB-TUO ve spolupráci s Obchodně-podnikatelskou fakultou SUO.

Místo jednoznačných odpovědí na vznesené otázky se nabízí hned několik dalších otázek:

- Co je velká a malá země?
- Mají specifika velké a malé země vliv na vznik, působení a řešení (eliminaci či zmírňování) regionálních disparit?
- Jaké nástroje se pro řešení disparit nabízejí; jsou jiné ve velkých a v malých zemích?

Je Česká republika malá země?

Česká republika se svými 10,3 miliony obyvatel, rozlohou necelých 79 000 km² a hustotou osídlení 129 obyvatel/km² patří ke středně velkým evropským státům. Podle rozlohy, kdy z celkové rozlohy Evropské unie Česká republika zaujímá jen něco přes 2 %, patří spíše k malým zemím.

Tabulka č. 1:

Země	Počet obyv. v tis. *	Rozloha v km ²	Obyvatel/km ²	HDP/obyv. tis. EUR **	Počet správních jednotek
Česká republika	10 230	78 864	129	14,3	14 krajů
Maďarsko	10 106	92 966	109	12,4	20 žup
Belgie	10 443	30 518	342	26,7	11 provincií

* údaje roku 2004, Belgie 2005

** v PPS, rok 2002

Zdroj: *Urbanismus a územní rozvoj*, číslo 6/2005

Velikost země

Velikost jako fyzikální pojem je jednoznačně definovatelná. Velikost země je však nejednoznačný pojem, který se v různých interpretacích může dost zásadně lišit. Kritéria pro stanovení velikosti země jsou podle účelu tohoto určení dost odlišná. Pro posouzení odlišnosti identifikaci disparit a jejich působení se nabízí zejména: počet obyvatel země, rozloha, hustota osídlení a síla ekonomiky (často zjednodušeně vyjadřovaná jako HDP na obyvatele).

D. Felsenstein a B. A. Portnov ve své publikaci "Regional Disparities in Small Countries". (Springer 2005) konstatují, že malá země „je to těžko postižitelný pojem. Objektivně může být velikost země měřena třemi rozdílnými, vzájemně závislými parametry – územím, obyvatelstvem a ekonomikou země“.

„Fyzická velikost země (měřená velikostí obyvatelstva nebo rozlohou) zdánlivě nabízí celou řadou atributů, v nichž příčina a účinek jsou jasně vymezeny. Tedy malé země mají pravděpodobně menší trhy a jsou otevřenější k externímu obchodu. Menší počty obyvatelstva mohou vést k menším extrémním odchylkám v sociálních nebo ekonomických charakteristikách.“

„Velikost však může také být pochopena jako relativní nebo kontextuální pojem. Žádný jednotlivý index nebo měřítko velikosti nebude vyhovovat všem účelům. Jestliže regiony jsou země ve zmenšeném měřítku, pak všechny atributy vztahující se k malým zemím by se měly stejně aplikovat na jejich regiony“.

Definování země jako malé, založené pouze na ekonomické výkonnosti, může být značně zavádějící. Lehce najdeme ve světě řadu zemí velkých rozlohou i počtem obyvatel, ale „trpasličích“ silou ekonomiky. Naproti tomu, řada středně velkých či malých zemí se může prokázat značně velkou ekonomickou silou země.

Atributy malých zemí

Jedním z podstatných aspektů pohledu na zemi je, že země je seskupení regionů a region je seskupení municipalit. Tyto charakteristiky lze do značné míry aplikovat na malé země jako jejich atributy, dokonce je možno říci, že za jistých předpokladů pro ně mohou být typické.

Malá země má proti velké některá významná omezení charakterizovaná na straně nabídky omezeností zdrojů, především omezeností nabídky práce a omezeností domácí nabídky hmotné i nehmotné produkce (výrobků a služeb). Tato omezení však mohou být kompenzována, např. dovozem pracovní síly, když země leží v blízkosti zemí, které tuto pracovní sílu mohou nabídnout, důrazem na rozvíjení vysoce kvalifikované pracovní síly a tím možností země orientovat se více na výroby s vyšší přidanou hodnotou či vyšší mírou otevřenosti trhu kompenzující omezenost domácí nabídky.

Apriorní představu o vztahu mezi velikostí země a regionálními disparitami se dosud nepodařilo jednoznačně potvrdit. Tabulka 3 (viz dále) znázorňuje některé z hlavních očekávaných výsledků tohoto vztahu. Řada autorů však zastává názor, že takový vztah neexistuje.

Atributy regionálních disparit odvozené od velikosti země (např. vliv měřítka země na regionální konvergenci nebo divergenci) jsou sice prezentovány, ale dosud šlo jen o hypotézy, které se prakticky, ale ani modelově, nepodařilo potvrdit. Tyto lze dle D. Felsensteina a B. A. Portnova (2005) charakterizovat jako prostorové a neprostorové.

Prostorové atributy a jejich vlivy:

- malý počet regionů, malé vzdálenosti mezi regionálními centry a všeobecně kratší vzdálenosti v malé zemi podporují regionální konvergenci,
- dominantní metropolitní centrum omezuje významnější vnitroregionální účinky,
- růst dominance metropolitního centra, malá vzdálenost mezi centrem a venkovskými regiony nemotivuje k vykonání potřebných změn v těchto regionech,
- malá velikost regionů zmenšuje pravděpodobnost extrémních hodnot v rámci regionu a implikuje menší vnitroregionální proměnlivost a meziregionální rovnosti,
- malé země mají obvykle větší sociální kohezi,
- výrobní činitelé jsou vzhledem ke kratším vzdálenostem mobilnější,
- rozměr malé země přináší větší nespojitosti generované národními hranicemi, s omezujícím účinkem na faktor mobility.

Neprostorové atributy a jejich vlivy:

- malá rozloha země,
- otevřenost ekonomiky malé země,
- závislost na externích ekonomických silách (zdroje nabídky apod.), což obecně vede k menší nezávislosti při stanovování sociálních a regionálních priorit,
- centralizovaná struktura vlády charakteristická pro malé země,
- kapitál, práce, zboží a technologie v různém stupni mobility; tato mobilita zprostředkovává efekt rozlohy země jako velikostní faktor,
- úroveň obchodovatelnosti určitého zboží, zejména služeb, je často ve vztahu k velikosti populace,
- různé vrstvy obyvatelstva mají rozdílné sklony ke změně nebo migraci (mobilita práce),
- nižší transakční náklady hrají významnou roli při určování faktoru mobility a určování geografické periferality regionů (McCann 2004).

Faktor mobility a transakční náklady jsou úzce spjaty s regionálními disparitami. Nižší transakční náklady mohou přinést více meziregionální rovnosti v ekonomické aktivitě.

U neprostorových faktorů a jejich vlivů lze očekávat, že budou více podporovat regionální divergence.

Míra dominance tří hlavních měst výše uvedených zemí EU je patrná z následující tabulky.

Tabulka č. 2:

<i>Město</i>	<i>Počet obyv. města v tis. *</i>	<i>Podíl na počtu obyv. země v %</i>	<i>Počet obyv. regionu v tis.</i>	<i>Podíl na počtu obyv. země v %</i>	<i>Město</i>	
					<i>km²</i>	<i>Obyvatel na km²</i>
Praha	1 165	11,4	1 388	13,6	496	2 349
Budapest	1 716	17,1	2 588	25,7	525	3 269
Brusel	1 006	9,6	1 774	17,0	161	6 248

* údaje roku 2004, Belgie 2005

Zdroj: Urbanismus a územní rozvoj, číslo 6/2005

Modelování problematiky disparit v malých zemích naznačilo, že chudší země a země s větším počtem obyvatelstva směřují ke stavu širší regionální diference. Regionální disparity v menších a bohatších zemích vykazují (za jinak stejných podmínek) menší regionální diference.

Výsledky modelování také ukazují relativní význam prostorových versus neprostorových determinant regionálních disparit. Pro modelované země se neprostorové determinanty regionálních disparit zdají odrážet většinu ekonomických faktorů (jako je počet místních trvale bydlících obyvatel či všeobecná ekonomická výkonnost země), zatímco prostorové determinanty (jako je rozloha území či počet regionů) se zdají být mnohem méně významné (Felsenstein, Portnov 2005).

Tabulka č. 3: Atributy malé země a jejich potencionální dopady na regionální disparity

<i>Velikostně vztažený atribut</i>	<i>Konvergence</i>	<i>Divergence</i>
Omezené přírodní zdroje	Rovnoměrnější regionální rozvoj díky absenci počáteční výhody ve vybavení regionálními zdroji.	Specializace na terciární odvětví a služby vedoucí k větší koncentraci regionálního rozvoje.
Malá proměnlivost klimatických podmínek a zemědělské produktivity	Shodně jako výše.	Aglomerační síly nenarážejí na žádné překážky v „přírodní přitažlivosti“ venkovských regionů.
Vysoká hustota obyvatelstva	Velká vzdálenost dojíždění nahrazuje meziregionální migraci; neekonomičnost měřítka se rozprostírá přes většinu národního území.	Silná neekonomičnost měřítka zejména v přelidněných jádrových regionech, vedoucí k růstu vedlejších efektů.
Otevřenost vůči globální ekonomice	Přímá reprezentace regionů na mezinárodních trzích; přímé zahraniční investice v regionálních ekonomikách; výhody jádrových i hraničních regionů pro mezinárodní obchod.	Menší nezávislost při stanovení sociálních a regionálních priorit; vyhlášená koncentrace rozvoje na několik „globálních měst“ a okolí hlavních dopravních center.
Centralizovaná struktura vlády	Méně omezení na implementaci regionálních rozvojových politik a programů.	Silnější jednotná vláda; méně regionálního rozpočtování.
Krátké vzdálenosti	Vysoká úroveň sociální koheze; nízké dopravní náklady pro místní dodavatele a poskytovatele služeb; možnost denních meziregionálních změn; větší faktor mobility; více rozvojových vedlejších účinků.	Funkční dominance („stínový efekt“) hlavních center obyvatelstva (prostřednictvím pracovních míst a poskytování služeb) přes většinu národního území.
Malý počet regionů	Menší meziregionální proměnlivost rozvojových podílů.	
Malá velikost regionů	Menší meziregionální proměnlivost (menší agregáty).	Omezená ekonomie aglomerace; malé regionální trhy; větší závislost na exportech; zranitelnost exogenními šoky, zvláště v periferních regionech.

Zdroj: D. Felsenstein, B. A. Portnov: *Regional Disparities in Small Countries*, Springer 2005

Charakteristické rysy regionálních disparit v malé zemi

S ohledem na tyto zvláštnosti malých zemí můžeme zavést následující tři základní požadavky pro měření nerovnosti, které by měly být aplikovatelné pro malou zemi.

Tyto požadavky je možné charakterizovat takto:

- **Princip členění:** bez ohledu na to, do kolika regionů (oblastí) je rozčleněna země, ocenění nerovností by se nemělo měnit, i když se parametr rozdělení mění.
- **Tolerance k velikostním rozdílům:** měřítko nerovnosti by mělo produkovat shodná ocenění jak pro geograficky stejnoměrné, tak geograficky nepravidelné rozdělení obyvatelstva, za předpokladu, že parametr rozdělení (tj. rozdělení důchodů) zůstává nezměněn.
- **Necitlivost k pořadí:** ocenění nerovnosti by se nemělo měnit v důsledku změny v pořadí, v němž jsou regiony zaváděny do kalkulace, tj. seřazeny buď podle velikosti obyvatelstva, nebo v abecedním pořadí.

Závěr

Na závěr se pokusme odpovědět na tři otázky vznesené v úvodu tohoto příspěvku.

Co je velká a malá země?

Z výše uvedeného lze vyvodit, že ve vztahu k regionálním disparitám (regionálním nerovnostem) se malá země liší od velké země ve třech základních rysech:

1. Malé země obvykle mají relativně malý počet regionálních částí.
2. Regiony malé země jsou obvykle značně rozdílné počtem obyvatelstva.
3. Regiony malé země mohou rychle měnit své pořadové pozice v širší hierarchii země změnou svých atributů, zejména obyvatelstva a důchodů. (Ve velké zemi takové změny v pořadí jsou méně obvyklé a působí pomaleji.)

Mají specifika velké a malé země vliv na vznik, působení a řešení (eliminaci či zmírňování) regionálních disparit?

Pokud jsme očekávali, že malé země mají menší regionální disparity, pak musíme odpovědět, že nikoliv. Ve fungování malých zemí existuje řada konkurujících si sil, jako je sociální koheze, dostupnost přírodních zdrojů, složení obyvatelstva, otevřenost trhu atd.

Kombinace a intenzita působení těchto sil může být obousměrná: směrem k regionální divergenci, i směrem k regionální konvergenci.

Jaké nástroje se pro řešení disparit nabízejí; jsou jiné ve velkých a v malých zemích?

Systémové vymezení, dekompozice a uplatnitelnosti nástrojů identifikace a hodnocení regionálních disparit nebyly předmětem tohoto příspěvku. Probíhající výzkumy regionálních disparit a jejich vlivu na regionální rozvoj však již vedou k jednoznačnému závěru, že v systémovém vymezení, dekompozici a uplatnitelnosti nástrojů identifikace a hodnocení regionálních disparit nelze nalézt racionální rozdíly mezi malými a velkými zeměmi.

V tomto příspěvku jsme definovali řadu rozdílů v regionálních disparitách malých a velkých zemí. Tyto rozdíly však byly nalezeny na základě uplatněných teorií. Praktickými případovými studii ani experimentálním modelováním se však formulované teoretické závěry dosud nepodařilo v dostatečném rozsahu potvrdit.

Na úplný závěr, ještě jedna dodatečná otázka: *Má tedy vůbec smysl se odlišnostmi regionálních disparit v malých a velkých zemích zabývat?*

Ani na tuto otázku není odpověď jednoznačná.

Z poznatků které byly řadou autorů, ale i v tomto příspěvku, prezentovány vyplývá, že v systémové identifikační a metodické rovině neexistují (a ani by neměly existovat) rozdíly mezi regionálními disparitami malých a velkých zemí.

V rovině charakteru působení regionálních disparit a možností jejich zmírňování však je za jistých podmínek racionální se rozdílností disparit v malých zemích zabývat. Týká se to především zaostávajících a méně vyvinutých zemí (společensky, ekonomicky), s nízkým stupněm demokracie a decentralizace země.

S úrovní rozvinutosti malé země se její regionální disparity v rostoucí míře stávají podobné disparitám ve velkých zemích. Neexistuje žádný apriorní důvod očekávání, že malé vyspělé země budou nevyrovnanější ani více vyrovnané než velké země.

Tak také k posuzování velikostního měřítka země přistupuje při posuzování disparit i Evropská unie. Jinými slovy, země, které jsou způsobilé pro přistoupení do Evropské unie musí splňovat kritéria, která prokazují, že země není zaostalá a je schopná fungování na demokratických principech, na kterých je Unie založena. K regionům zaostávajícím (ne zaostalým), vykazujícím vyšší hodnoty hodnocených regionálních disparit než je průměr Unie, je při pomoci zmenšovat jejich disparity proto přistupováno podle kritérií jednotných pro všechny členské státy Evropské unie bez ohledu na jejich velikost.

Literatura

1. Cuffaro, M., Cracolici, M. F., Nijkamp, P.: Měření chování italských regionů ze sociálně ekonomického hlediska, Palermská universita - Itálie, Free University Amsterdam - Nizozemsko
2. Ederveen, S., Nahuis, R., Parikh, A.: Labour Mobility and Regional Disparities: The Role of Female Labour Participation. Discussion Paper No. 05-31. Utrecht School of Economics, 2005
3. Felsenstein, D., Portnov, B. A.: Regional Disparities in Small Countries, Springer, Berlin, 2005, ISBN: 978-3-540-24303-8
4. Körner, M.: Struktura osídlení České republiky, Maďarska, Belgie, Bavorska a Lombardie In: Urbanismus a územní rozvoj, č. 6/2005